

«КАТИНСЬКИЙ РОЗСТРІЛ» ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Сокуренко В. В.

У статті розкриваються питання, пов'язані з воєнним злочином, вчиненим представниками воєнно-політичного керівництва й військовослужбовцями радянського тоталітарного режиму - масовою стратою польських військовополонених у 1940 р. Показано тісний зв'язок та наступність у вчиненні воєнних злочинів між СРСР та російською федерацією, яка продовжує агресивну війну проти України. Аналізуються передумови та можливі причини, мотивація цього злочину з боку Сталіна та тогочасної радянської злочинної верхівки. Детально висвітлюються основні аспекти підготовки та вчинення вказаного воєнного злочину. Серед іншого автор спирається на широке коло історичних документів, включаючи показання безпосередніх учасників катинського розстрілу та рішення Європейського суду з прав людини. Воєнні злочини сталінського тоталітарного режиму досліджуються у взаємодії та взаємозалежності з політичними соціальними, ідеологічними сферами життя радянського суспільства того часу. Кримінологічне пізнання органічно включає у зміст самого знання суб'єктивний чинник, що привноситься самим об'єктом наукового дослідження, в тому числі психологією та світоглядом головного радянського політичного і воєнного злочинця - Йосипа Сталіна. Людський фактор пояснює прив'язаність багатьох смислових значень і формулювань до конкретних історичних умов. Тема є гостроактуальною з політичної та наукової точок зору. До сьогоднішнього дня ця проблематика розроблялася лише в історичному аспекті. Світова політична та наукова спільнота, на відміну від російської пропагандистської машини та дипломатії, вважає беззаперечним факт вчинення СРСР воєнного злочину, який полягав у розстрілі польських громадян навесні 1940 р. (Катинський розстріл). Нинішні воєнні злочини Росії в Україні (в Бучі, Куп'янську, Лимані та Оленівці є продовженням злочинної політики СРСР. Катинський розстріл мав свої особливості. Якщо раніше радянський терор був спрямований проти своїх громадян, то в даному випадку - проти громадян іншої держави, як це має місце і зараз під час російської агресії проти України. Розстрілю-

валися беззбройні полонені, що має антигуманний і антицивілізаційний характер.

Ключові слова: воєнна кримінологія, Друга світова війна, радянський тоталітарний режим, «Катинський розстріл», польські військовополонені, воєнний злочин.

Sokurenko V. V. Katyn shooting as an object of study of military criminology

The article reveals issues related to the war crime committed by representatives of the military-political leadership and military personnel of the Soviet totalitarian regime - the mass execution of Polish prisoners of war in 1940. It shows the close connection and continuity in the commission of war crimes between the USSR and the Russian Federation, which continues the aggressive war against Ukraine. The prerequisites and possible reasons, the motivation of this crime on the part of Stalin and then the Soviet criminal elite are being analyzed. The main aspects of the preparation and commission of the specified war crime are covered in detail. Among other things, the author relies on a wide range of historical documents, including the testimony of direct participants in the Katyn shooting and the decision of the European Court of Human Rights. Stalin's totalitarian regime war crimes are studied in interaction and interdependence with the political, social, and ideological spheres of the life of the Soviet society at that time.

Criminological perception organically includes the knowledge content itself where the subjective factor is brought by the object of scientific research, as well as the psychology and worldview of the main Soviet political and war criminal - Joseph Stalin. The human factor explains the attachment of many semantic values and formulations to specific historical conditions. The topic is acutely relevant from a political and scientific point of view. Until today, this problem has been elaborated only in the historical aspect. The world political and scientific community, in contrast to the Russian propaganda machine and diplomacy, considers the fact that the USSR committed a war crime, which consisted of the shooting of Polish citizens in the spring of 1940 (Katyn shooting), as indisputable.

© Сокуренко В. В., 2022

The current war crimes committed by Russia in Ukraine (in Butcha, Kupyansk, Lyman and Olenivka) are a continuation of the criminal policy of the USSR. The Katyn massacre had its own characteristics. If previously the Soviet terror was directed against its own citizens, in this instance it is against citizens of another state, as we see, this is happening now during the Russian aggression against Ukraine. Unarmed prisoners were shot, that is anti-humane and anti-civilization in its nature.

Key words: *military criminology, World War II, Soviet totalitarian regime, Katyn execution, Polish prisoners of war, war crime.*

Вступ. У науковій літературі Катинський розстріл - це усталена узагальнена назва воєнного злочину, що виявився у масовому розстрілі польських військовополонених, який організував та здійснив репресивний апарат радянського тоталітарного режиму - наркомат внутрішніх справ СРСР відповідно до рішення вищого компартійного керівництва СРСР навесні 1940 р. у декількох місцях - головним чином, у Катинському лісі (поблизу села Катинь Смоленської області), та в Харкові [1, с. 140].

Слід відзначити, що під час неспровокованої агресії Росії проти незалежної України ми бачимо повторення подібного воєнного злочину, масові розстріли російськими агресорами цивільного населення та військовополонених в українських містах Буча, Ізюм, Лиман та інших. У ніч на 29 липня 2022 року російська федерація знову навмисне порушивши засадничі принципи міжнародного права, закони та звичаї цивілізованого суспільства, нахабно вчинила новий масштабний воєнний злочин у виправній установі в населеному пункті Оленівка Донецької області, де утримуються українські військовополонені. У Заяві керівництва Верховної Ради України з цього приводу вказується: «Такими злочинними діями щодо України та Українського народу росія вкотре довела, що вона є державою-терористом, яка продовжує людоненависницькі злочинні практики тоталітарного радянського режиму, на кривавих руках якого, зокрема, катинський розстріл - масова страта польських військовополонених навесні 1940 року» [2].

Отже, дана тема є гостроактуальною з політичної та наукової точок зору. До сьогоденішнього дня ця проблематика розроблялася лише в історичному аспекті. У цьому плані слід відмітити роботи українського історика О. Зінченка [3] та польських дослідників М. Вирви та Я. Рогожи [4]. Але воєнно-кримінологічний аспект даної проблеми в контексті міжчасових зв'язків у відтво-

ренні феномену російського фашизму, що має своїм наслідком сучасну агресію, воєнні злочини, ще ніколи не досліджувався. Звісна річ, політична злочинність ставала предметом ґрунтовної розробки у працях низки українських кримінологів: О.М. Бандурки, О.Ю. Бусол, О.М. Костенка, Г.В. Маляр, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, В.І. Поклада та інших. І питання злочинності представників радянського тоталітарного режиму також порушувались, переважно в історичному контексті. Але слід бути свідомим і того, що історія політичної злочинності лише в онтологічному вимірі вмщує минуле. Метафізичний же вимір у модусах *cogito* й *affectio* [5, с. 86-87] засвідчує збереження актуальних, сучасних контурів відповідних кримінальних практик, що фундуються незмінними мотиваціями, засновками, орієнтаціями, фіксованою колективною травмою та іншими чинниками сучасного російського фашизму, коріння якого, вочевидь, варто вбачати у комуні-соціалістичному радянському устрої, соціально-психологічному облаштуванні. Тож Катинський розстріл - це і про сьогодні; це історичний урок і актуальна емпірика для кримінологічних досліджень.

Мета і завдання дослідження. Автор поставив собі за мету дослідити воєнно-кримінологічний аспект Катинського злочину, вчиненого радянським тоталітарним режимом навесні 1940 р. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- 1) виявити передумови, причини та мотивацію вчинення даного воєнного злочину;
- 2) висвітлити, як відбувався процес підготовки та вчинення Катинського розстрілу;
- 3) вивчити основні кількісні та якісні показники, що характеризують даний злочин (рівень, динаміка, географія);
- 4) дослідити систему заходів, що здійснювалися для висвітлення (історична правда) та розслідування даного злочину протягом 80-річного періоду після його вчинення.

Методологія дослідження. У своєму дослідженні автор спирався на діалектико-історичний метод, що дало змогу розглянути даний воєнний злочин у порівняльно-історичному аспекті - у розвитку та змінах, у соціальних зв'язках і обумовленостях. Воєнні злочини сталінського тоталітарного режиму досліджуються у взаємодії та взаємозалежності з політичними соціальними, ідеологічними сферами життя радянського суспільства того часу. Кримінологічне пізнання органічно включає у зміст самого знання суб'єктивний чинник, що привноситься самим об'єктом наукового

дослідження, в тому числі психологією та світоглядом головного радянського політичного і воєнного злочинця - Йосипа Сталіна. Людський фактор пояснює прив'язаність багатьох смислових значень і формулювань до конкретних історичних умов, які розглядаються в даній статті. Такий методологічний підхід дав можливість об'єктивно оцінити даний воєнний злочин, пізнати його окремі, але кримінологічно значущі детермінанти, якомога глибше дослідити злочин та осіб, що його вчинили.

Результати дослідження та дискусія. Як свідчать виявлені в 1990 і 1992 роках документи, розстріли польських військовополонених проводили за рішенням особливої Трійки НКВС СРСР відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 року. Усього за рішеннями спеціальної трійки НКВС СРСР було розстріляно 21.857 осіб, з них: у Катинському лісі (Смоленська область) 4.421 особа, у Старобільському таборі поблизу Харкова - 3.820 осіб, в Осташківському таборі (Калінінська область) - 6.335 осіб та 7.315 осіб - у в'язницях Західної України та Західної Білорусі. У документі вказувалося, що вони були засуджені як полонені та інтерновані [6]. Слід відзначити, що згідно з рішенням Головного командування радянських військ від 20 вересня 1939 р. військовополоненими вважалися також цивільні особи, «затримані у ході воєнних дій».

Керівництво СРСР до 1990 року заперечувало свою причетність до цих розстрілів. Відповідно до радянської офіційної версії (комісія Миколи Бурденка), польські громадяни були розстріляні в Катині 1941 року німецькими окупаційними військами. Але в 2010 р. влада Росії вимушена була визнати провину СРСР за Катинський розстріл [7].

У довгому списку злочинів, скоєних у різні роки комуністичним режимом, катинський злочин виділяють кілька важливих обставин. Перше - зазвичай радянський терор був спрямований проти свого народу, але цього разу масово вбивали громадян іншої держави. Друге - розстріл військовополонених є найтяжчим порушенням законів та звичаїв війни, воєнним злочином. І справа не тільки в нормах міжнародного права (хоча більшість Женевських конвенцій, що становлять основу міжнародного гуманітарного права, в тому числі й в частині поводження з військовополоненими, були прийняті у 1949 р., кримінальна протиправність аналізованих в цій статті дій визначається порушенням *jus cogens*, загальних принципів міжнародного права, відомих цивілізованим народам

світу), скільки в моральній неможливості виправдати вбивство беззбройних і полонених. Формула «полонених не вбивають» давно ухвалена всім цивілізованим світом. Катинський розстріл - це повернення до часів варварства. Нарешті, третє і, можливо, головне: майже піввікова - починаючи з виявлення поховань у 1943 році і аж до квітня 1990-го - наполеглива брехня, ніби полонених офіцерів розстріляли нацисти у 1941 році.

Поспішні приготування до розвантаження таборів, де знаходилися польські полонені, почалися зразу після нападу на Фінляндію у кінці 1939 р. Сталін очікував, що Фінляндія швидко програв і буде багато військовополонених фінів, для яких і потрібні будуть ці табори. Працівники центрального апарату НКВС почали підготовку слідчих документів на кожного полоненого та кримінальних справ для їх засудження.

Чим пояснити рішення Сталіна про розстріл польських військовополонених? Вірогідно, що вплинуло загальне негативне ставлення Сталіна до Польщі як результат напружених стосунків між цими державами упродовж довоєнних двох десятиліть. Крім того, можливо, Сталін не міг забути принизливої поразки від польських військ під Варшавою у 1920 р., коли він був там одним з керівників радянських військ. Могло вплинути і те, що польський емігрантський уряд планував спрямувати у Фінляндію бригаду з польських добровольців, щоб взяти безпосередню участь у війні проти СРСР. Очевидно, що ця акція Сталіна була спрямована на ліквідацію засад польської державності, адже на смерть були приречені кращі представники польської інтелігенції [8, р. 15]. У розмові з генеральним секретарем комуністичного інтернаціоналу Г. Димитровим, Сталін зазначив, що з ліквідацією цієї держави на одну буржуазну країну стане менше, а соціалізм пошириться на нові території. Причина такого рішення полягала ще й в тому, що у травні очікувався великий німецький наступ у Франції, і Сталін, розраховуючи, що вермахт загрузне на лінії Мажіно, збирався влітку 1940 року вдарити у спину «другу» Гітлеру. Тоді Англія й Франція так само, як і польський уряд у вигнанні, стали б радянськими союзниками. Сталіну довелося б звільнити всіх полонених поляків і відправити їх на формування нової польської армії, що підпорядковується уряду Владислава Сікорського. Проте майже всі польські офіцери не мали симпатій до СРСР і до комуністичної ідеології. Сталіну ж потрібна була комуністична й повністю залежна від нього Польща. Тому поляків поквапилися розстріляти у квітні й у першій

половині травня, до можливого початку бойових дій між Червоною Армією і вермахтом. Історик Анджей Новак, член Академії наук Польщі, відзначив, що Сталін вирішив, що найкращим способом вирішити польську проблему є її обезголовлення [9].

Отже, Сталін вважав військовополонених поляків політичними, військовими, класовими та ідеологічними ворогами. Значну роль у прийнятті цього злочинного рішення відіграла і особиста психологія вождя, схильного до жорстокості, непримиренності, безжальності стосовно життя людей.

Постанову Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. про розстріл військовополонених поляків, слід розглядати не лише як порушення міжнародного права, але й як правопорушення стосовно власної держави - воно поставило особистий наказ Сталіна та його виконавців понад законом. Розгляд справ ув'язнених та ухвалення вироків було доручено псевдосуду, який складався з двох заступників наркома внутрішніх справ Л.П. Берії - В.М. Меркулова, Б.З. Кобулова та начальника головного господарського управління Л.Ф. Баштакова. Трійка щодня підписувала списки, які містили 1100-1300 прізвищ, тому якби вони працювали 20 год., то на одну людину припадала б 1 хвилина. Звичайно, що ніхто 20 годин не працював. Фактично вони підписували увесь список зразу. Розгляд справ проводився, згідно з рішенням Політбюро, без виклику заарештованих та пред'явлення обвинувачення.

22 березня 1940 р. Л. Берія підписав наказ «Про розвантаження в'язниць НКВС УРСР та БРСР». Переведенню в Київську, Харківську та Херсонську в'язниці підлягали 900 ув'язнених з Львівської в'язниці, 500 - з Рівненської, 500 - з Волинської, 500 з Тернопільської, 200 - з Дрогобицької, 100 - з Станіславської [10, с. 164].

Списки засуджених стали надходити комендантам концтаборів 1 квітня 1940 р. Вказаних осіб потрібно було зразу ж передати обласним управлінням НКВС, зокрема, з Старобільська - Харківському управлінню. Водночас в Старобільському таборі утримувалось 8 генералів, 55 полковників, 126 підполковників, 316 майорів, 843 капітана, 2527 інших офіцерів. Серед етапованих були не лише поляки, але й українці, білоруси та євреї. За деякими даними, серед полонених було близько 200 старшин українського походження [11, с. 613]. Відправка не викликала спочатку у полонених тривоги, вони сподівалися лише на зміну локації. Ніхто не думав, що їх розстріляють, що влада

СРСР піде на такий злочин. Але вони не знали, що радянський режим є злочинним і здатним на масові репресії проти свого народу, що показали події 1937-1938 рр. Свідоцтва про останні дні жертв розстрілу містяться в щоденникових записках 20 офіцерів, переміщених з Козельська, знайдених у 1943 р. під час ексгумації тіл страчених.

Для знищення ув'язнених Осташковського табору приготували Калінінську в'язницю, задалегідь звільнену від інших ув'язнених. Одночасно неподалік від Калініна, в селищі Медноє, екскаваторами вирили кілька величезних ям. Такі ж ями викопали й поруч із Катинню, неподалік Смоленська.

З початку квітня військовополонених почали вивозити на розстріл ешелонами по 350-400 осіб. Жертвам повідомляли, що їх готують до відправлення на батьківщину.

Етапування військовополонених поляків у Харків очолював начальник ГТУ НКВС СРСР С. Р. Мільштейн. Цей процес мав 3 етапи: 1. Спецтабір НКВС в Старобільську - залізнична станція Харків-Сортувальний; 2. Залізнична станція Харків-Сортувальний - обласне управління НКВС СРСР по Харківській області. З вокзалу військовополонених в спеціально підготованих автомобілях доправляли у підвали обласного управління НКВС, де відбувалися розстріли; 3. Уже з підвалів НКВС трупи розстріляних доставляли до місця поховання - 6 квартал лісопарку міста Харкова [12, с. 89].

Розстрілом та похованням страчених займалися тюремні службовці та керівники обласних управлінь НКВС. З них майже 100 осіб отримали за це грошову винагороду у розмірі 800 рублів - своїх 30 срібників. Про те, як здійснювалися езекуції, свідчать покази колишніх працівників НКВС, які брали в них участь або були свідками цього процесу. Деякі з них оприлюднили свої спогади про це. Вони стріляли своїм жертвам у передньо-бічну поверхню черепа. Колишній шофер НКВС Микола Галіцин показав на допиті в харківському КДБ, що «в квітні-травні 1940 року за його участі було виконано рішення про розстріл приблизно 13 тисяч польських офіцерів і генералів, які й поховані у ямах в лісі біля селища П'ятихатки», причому «в місці поховання поляків 1941 року під час евакуації УНКВС були зариті різні предмети особистого ужитку, конфісковані при арештах в 1937-1938 рр.» [13]. Про те саме, як розстрілювали поляків у Харкові, розповів 20 червня 1990 року на допиті слідчим Головної військової прокуратури Митрофан Сиром'ятников, колишній співробітник внутріш-

ньої в'язниці УНКВС у Харківській області: «Приблизно в травні 1940 року до внутрішньої в'язниці НКВС почали прибувати великі групи польських військовослужбовців. Як правило, це були офіцери польської армії й жандарми.. Я на той час був старшим по корпусу внутрішньої в'язниці, й мені доводилося приймати поляків і розподіляти їх по камерах. Як правило, у в'язниці вони були недовгий час: день-два, а інколи й кілька годин, після чого їх відправляли в підвал НКВС і розстрілювали.. Мені доводилося кілька разів супроводжувати їх у підвал, і я бачив, що в підвальні приміщення їх заводили групами. У підвалі були прокурор, хто саме, я вже не пам'ятаю, і комендант Купрій... і кілька людей з комендатури. Після розстрілів трупи поляків вантажили у вантажівки й відвозили до лісопарку... Трупи поляків складали у великі ями, яких було дві або три. Трупи пересипали порошком білого кольору. Для чого був потрібен цей порошок, я не знаю, у той час серед нас ходили різні розмови, нібито цей порошок сприяв розкладанню трупів. Треба сказати, що всі дії з розстрілу поляків та їхнього поховання контролювалися представниками НКВС із Москви» [13]. Митрофан Сиром'ятніков далі згадував: «Працювали ночами без вихідних. Ми не встигали - спали всього по три години». «Роботи» було через край - за ніч повинні були стратити до 200 осіб. Далі - обмотати голови шинелями, принести трупи до вантажної автомашини, доправити до лісу, викопати могили, засипати. До кожного авто завантажували 25 тіл і відправляли до заздальгідь визначеної ділянки в лісопарку біля селища П'ятихатки. Оскільки навесні часто йшли рясні дощі, щоб вантажівки не буксували, дорогу у лісопарку посипали жухелицею. З того часу з-за цього вугільного шлаку дорогу почали називати Чорною. Як відзначав український історик Олександр Зінченко: «З тих, хто похований у Харкові, можна скласти невеличкий університет. Там були професори ботаніки, права, багатьох інших наук» [14].

Трагічна доля розстріляних польських військовополонених почала виявлятися після захоплення німецькими військами Смоленська влітку 1941 року. Про їхній розстріл та поховання біля села Катинь повідомив один з радянських військовополонених, незабаром окремі поховання людей у польському однострої знайшли німецькі військовослужбовці, військовий підрозділ яких базувався недалеко. Восени 1942 року ці факти зацікавили таємну військову поліцію. Місцеві жителі підтвердили, що були свідками масових

поховань. 28 лютого 1943 р. було виявлено перше масове поховання, згодом ексгумацію тіл почала спеціальна комісія на чолі з судмедекспертом професором Герхардом Бутцом з Бреслау (нині Вроцлав, Польща). 4 квітня 1943 р. в газеті «Новий кур'єр варшавський» почала здійснюватися публікація списків знайдених жертв з світлинами, певними коментарями і моторошними деталями [15].

Те, що СРСР відповідальний за Катинський розстріл, члени комісії Польського Червоного Хреста усвідомили ще навесні 1943 р., знаходячись в німецькій окупації. У середині 1943 р. був укладений конфіденційний звіт про участь Польського Червоного Хреста в ексгумації в Катині в період з квітня по червень 1943 р. Було встановлено, що розстріли відбувалися навесні 1940 р. Фахівці цієї організації, групу яких очолював доктор Маріан Водзінський, як і міжнародна комісія, що складалася з медиків та криміналістів, встановили не лише час, але й спосіб, яким страчували польських військовополонених. Голова польського уряду в еміграції генерал Владислав Сікорський домагався створення комісії Міжнародного Червоного Хреста. У справі пошуку офіцерів польський уряд 24 рази звертався до різних радянських установ, але безрезультатно [16]. В Москві Сікорського звинуватили у співпраці з гітлерівцями і 26 квітня 1943 р. розірвали дипломатичні стосунки з польським еміграційним урядом. А через три місяці, 4 липня 1943 року, генерал Сікорський трагічно загинув в авіаційній катастрофі біля Гібралтару [17].

Влітку 1969 могили розстріляних у Харкові польських громадян випадково знайшли місцеві школярі. Серед їхніх знахідок були: обручка, кілька золотих зубних коронок та декілька гудзиків з польським гербом. Пішов поголос і про знахідку доносом повідомив агент КДБ. Місцеві кадебісти швидко знайшли школярів і провели з ними виховну бесіду. «Приїздили з КДБ, щось нам розповідали, наказували нікому нічого не говорити про знайдене у лісі», – пригадує Сергій Пешков, що був одним з тих школярів, які знайшли могили. До зазначеного місця потягнулися нові копачі. Начальник харківського обласного КДБ (1961-1974 рр.) Петро Феценко доповідав своєму московському начальству, що харківські підлітки продовжують розкопувати поховання. Це робилося навіть незважаючи на виставлений на цьому місці пост міліції.

У 2009 році Служба безпеки України розсекретила документи УКБ СРСР щодо випадкових розкопок могил школярами у 1969 році. У них робиться

висновок: «Встановлено, що в зазначеному місці у 1940 році УНКВС по Харківській області була похована значна кількість (декілька тисяч) розстріляних офіцерів і генералів буржуазної Польщі, рештки яких й були виявлені дітьми за випадкових обставин».

Український КДБ тоді пропонував: «Вважаємо доцільним роз'яснити населенню в окрузі, що в період окупації німцями Харкова каральні органи Німеччини в зазначеному місці проводили поховання без почестей розстріляних за дезертирство та інші злочини солдат і офіцерів німецької і союзних з ними армій. Одночасно в цьому місці поховані німцями померлі від різних небезпечних інфекцій (тиф, холера, сифілітики тощо), тому вказане поховання має бути визнане органами охорони здоров'я небезпечним для відвідування». Однак у Москві вирішили ліквідувати захоронення. Для цього виділили 10 тисяч рублів, організували групу з 10 осіб, в тому числі 3-х механізаторів з двома тракторами «Білорусь» та обладнанням для буріння свердловин. Згодом на «об'єкт» привезли 13 т гідроксиду натрію. Застосовувавши хімреактиви і буріння (бури діаметром 60-80 см, сягаючи дна могил, перемелювали і перемішували кістяки й залишки тіл) [18]. Після обробки могил хімікатами ями засипали свіжим ґрунтом та створили повністю новий ландшафт [19].

Розкопки у шостому кварталі лісопарку Харкова почались 25 липня 1991 року і проводились з перервами до 1996 року. В ході ексгумації були виявлені рештки 4302 польських військовослужбовців, багато документів, велика кількість нагород, відзнак, особистих жетонів, на підставі яких були встановлені прізвища 3820 військовослужбовців Війська Польського.

Розстріли не були епілогом катинської трагедії. Почалися політичні маніпуляції навколо цих подій. Їхнім початком можна вважати повідомлення німецької влади про виявлення могил польських офіцерів в Катині 13 квітня 1943 р., про що вже говорилося вище. Назва Катинь була обрана не випадково, а з пропагандистською метою. Одноїменне село було розташоване поруч, але не найближче до поховань, виявлених німцями 1943 року. Цю назву тепер вживають як збірну та визначальну для всіх епізодів розстрілу завдяки керівникові розкопок Рудольфу-Крістофу фон Герсдорфу, який знав, що польською *kat* означає «кат», тому й обрав саме таку назву [20].

Після звільнення Смоленщини від німецької окупації була проведена ще одна ексгумація тіл

у січні 1944 р. (близько 1000 останків тіл). Після цього вже радянською владою було підготовано документ «Повідомлення Спеціальної комісії з визначення та вивчення обставин розстрілу гітлерівськими окупантами в Катинському лісі польських офіцерів-військовополонених». Повідомлення містило поспішно підготовані обвинувачення Німеччини у злочині, який ніби-то був вчинений зразу ж після захоплення цієї території німецькими військами влітку 1941 р. Спроба підтримати це звинувачення на Нюрнберзькому процесі закінчилася провалом, свідки захисту відкинули всі звинувачення радянського прокурора і він був змушений закрити справу. Після цього настав довгий період замовчування трагічних подій. Лише 13 квітня 1990 р. ТАРС опублікував заяву, де визнавалася провина НКВС за катинський розстріл. 14 жовтня 1992 р. була оприлюднена вже згадувана постанова ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. Знову була проведена зондуєча ексгумація тіл вже польською стороною з метою уточнити місця поховання розстріляних та увічнити їхні імена. В черговий раз прах покійних було потривожено.

В Європейському Суді з прав людини справу щодо жертв Катині було розпочато відповідно до заяв (№№ 55508/07 і 29520/09) проти російської федерації, поданих до вказаного суду п'ятнадцятьма громадянами Польщі 19 листопада 2007 і 24 травня 2009 року.

Аргументи уряду росії в ЄСПЛ по справі катинського розстрілу полягали в такому:

1. На момент вбивства Конвенції ще не існувало, а значить, не можна звинувачувати росію в неправильності розслідування. Росія взагалі не зобов'язана була це розслідувати, однак розслідувала - роблячи ласку Польщі.

2. Суд не має права характеризувати Катинський розстріл як воєнний злочин тому, що «Катинські події» в 1940 році воєнним злочином ще не вважалися.

3. Ніяких зобов'язань і відповідальності за розстріл військовополонених росія не несе [21]. Такі відповіді характерні для російської пропаганди та дипломатії.

21 жовтня 2013 року судді Великої Палати ЄСПЛ констатували факт вчинення керівництвом і силовими структурами радянської росії воєнного злочину - масового вбивства польських військовополонених, а також факт невдалої спроби СРСР перекласти вину у вчиненні цього злочину на нацистський режим Третього Рейху на Нюрнберзькому процесі [22].

Конфлікт між росією та Польщею щодо тверджень Москви про Другу світову війну взагалі та Катинську трагедію зокрема загострився в останні роки, коли путінська росія посилила свою агресивну риторичку. У дні, напередодні 80-річчя рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 року, російські медіа одностайно заперечували будь-яку роль СРСР у розстрілах та обвинувачували у цьому німців [23].

Висновки. Отже, світова політична та наукова спільнота, на відміну від російської пропагандистської машини та дипломатії, вважає беззаперечним факт вчинення СРСР воєнного злочину, який полягав у розстрілі польських громадян навесні 1940 р. (Катинський розстріл). Нинішні воєнні злочини Росії в Україні в Бучі, Куп'янську, Лимані та Оленівці є продовженням злочинної політики СРСР. Катинський розстріл мав свої особливості. Якщо раніше радянський терор був спрямований проти своїх громадян, то в даному випадку - проти громадян іншої держави, як це має місце і зараз під час російської агресії проти України. Розстрілювалися беззбройні полонені, що має антигуманний і антицивілізаційний характер. На рішення Сталіна про розстріл польських громадян вплинув його психологічний комплекс, пов'язаний з поразкою очолюваних ним військ під Варшавою у 1920 р., такі риси його характеру, як жорстокість, непримиримість, віра у свою безкарність. Існувала також низка політичних причин, які стосувалися польсько-радянських стосунків попередніх 20 років та військової ситуації 1939-1940 рр.

Література

1. Гриневич Л. В. . Катинський розстріл 1940. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка - Ком. С. 140.*
2. ЗАЯВА керівництва Верховної Ради України у зв'язку з черговим воєнним злочином, скоєним державою-агресором - російською федерацією на території тимчасово окупованого населеного пункту Оленівка Донецької області 02 серпня 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/226436.html>.
3. Зінченко О. Година папуги. Українські сторінки Катині. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 400 с.
4. Jadwiga Rogoża, Maciej Wyrwa. *Katyn. Przewodnik szlakiem Zbrodni. Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia Warszawa 2019, 85 s.*
5. Орлов ЮВ. Модуси буття злочинності: матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України. 2021. № 1 (24). С. 85-105*
6. Записка голови КДБ при РМ СРСР А. Н. Шелепіна від 3 березня 1959 р. № 632-Ш із пропозицією ліквідувати всі справи, що стосуються операції, проведеної органами НКВС відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. URL: <https://web.archive.org/web/20070927002738/http://katyn.codis.ru/shelepin.htm>.
7. Розсекречені архівні документи з проблеми Катині з пакету № 1. URL: <https://web.archive.org/web/20100501154642/http://www.rian.ru/spravka/20100428/227752658.html>.
8. *Katyn.Despatches of Sir Owen O'Malley to the British Government. London : Polish Cultural Foundation, 1972. P. 15.*
9. Сколлон Майкл. Через 80 років «катинська брехня» все ще продовжує жити в Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30472633.html>.
10. Лебедева Н.С. *Катынь: преступление против человечества. Москва : Прогресс: Культура, 1994.352 с.*
11. Катинь. *Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959. Т. 3, кн. V : Літери К - Ком. С. 613.*
12. Заворотнов С.М. *Харьковская Катынь. Конвейер смерти НКВД. Харьков : «Консум». 2004. С. 89-98.*
13. Соколов Борис. Катинь та Харків: трагедія весни 1940 року. *День. 2020. 6 березня.*
14. Незасуджене зло: 75 років Катинській трагедії. *BBC News Україна. 2015. 9 квітня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/04/150409_katyn_zinchenko_interview_ko.*
15. Лук'янюк Володимир. Катинські розстріли. *Цей день в історії. 2015. 3 березня.*
16. Кіпіані Вахтанг. «Година папуги». Перша книжка про українські сторінки Катині. *Історична правда. 2011. 17 квітня.*
17. Мельник Ігор. Дві Катинські трагедії. *Zbruch. 2015.10 квітня.*
18. Анджей Коля. Археологія вбивства. Таємні цвинтарі НКВД у Харкові та Биківні. *Український Тиждень. 2012. 21 вересня.*
19. Пятихатки: Катинь під Харковом. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/otruienii-peizazh/>.
20. 12 фактів про Катинський розстріл. *Нова Польща. URL: https://novapolshcha.pl/article/12-faktiv-pro-katinskii-rozstril.*

21. Рішення ЄСПЛ у справі «Яновець та інші проти Російської Федерації» 21 жовтня 2013 р. URL: <http://khpq.org.ua/files/docs/1387558725.doc>.

22. Герей Василь. Катинь: історія трагедії. *На скрижальях*. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/06/blog-post_11.html.

23. Петренко Любо. Катинська фальсифікація. Смоленське затуманення. *ZAXID NET*. 2020. 9 квітня.

Сокурєнко В. В.,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6879-7376>
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та
кримінології
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх
справ